

Samen ruilen en elkaar ontmoeten

Asielzoekers en autochtonen in een ruilnetwerk in Woudrichem

*Peer Smets en Saskia ten Kate**

Samenvatting

Nederlandse asielzoekerscentra beperken in grote mate de ontplooiingskansen van asielzoekers. Een project dat het isolement van asielzoekers wilde doorbreken is de LETS Circle Woudrichem (LCW). Het LCW project bracht de asielzoekers in Woudrichem in contact met de lokale samenleving door een ruilkring te organiseren. Bij het evalueren van dit unieke project wordt de aandacht besteed aan de ontwikkeling van de LCW als organisatie en de uitwisseling van goederen en diensten en de hieraan gerelateerde ontmoetingen tussen autochtonen en asielzoekers. Bovendien wordt ingegaan op de aard van de interetnische reciproque vertrouwensrelaties en de drijfveren van verschillende deelnemende typen autochtonen en asielzoekers. De besproken ruilkring blijkt een 'moderne' organisatievorm te zijn die overbruggend sociaal kapitaal in de huidige westerse samenleving kan genereren.

1. Inleiding

Asielzoekers hebben een andere start in Nederland dan andere nieuwkomers. Het knelpunt in het Nederlandse asielbeleid is de gebrekkige aansluiting tussen de opvang van asielzoekers en het proces van integratie dat voor de toegelaten vluchtelingen hierop volgt. De Nederlandse regering heeft de opvang van asielzoekers vormgegeven vanuit het uitgangspunt 'sober doch humaan'. Het dagelijkse leven van asielzoekers wordt in hoge mate bepaald door de eisen en beperkingen die samenhangen met de asielprocedure. Gedurende de procedure, die rondom de eeuwwisseling gemiddeld vier jaar duurde, mogen er nauwelijks activiteiten ontplooid worden welke gericht zijn op participatie in de Nederlandse samenleving, zoals opleiding, werk en het leren van de Nederlandse taal. Asielzoekers verkeren in een 'wachtkamersituatie'; het verblijf in de centrale opvang geeft mensen namelijk beperkte mogelijkheden voor hun dagbesteding (Coumou 1999: 15; Ghorashi 2005: 190; TCOI 2004: 167). Deze omstandigheden hebben desastreuze gevolgen voor asielzoekers met trauma's uit het verleden, die ook nog beperkt worden in hun bewegingsruimte. De mogelijkheid ontbreekt voor het opbouwen van een nieuw leven in de ontvangende samenleving, wat de gevaren en angstbelevingen over hun thuisland verstrekt (Ghorashi 2005: 190; Young 1990: 237). Bovendien liggen de opvangcentra meestal buiten de bebouwde kom, letterlijk geïsoleerd van de rest van de samenleving. Contact tussen asielzoekers en autochtone Nederlanders komt vanwege deze fysieke afstand niet eenvoudig tot stand, terwijl beide groepen daar wel degelijk voor openstaan (Klaver e.a. 2005: 73). Het bijzondere van de Woudrichemse ruilkring LCW is dat zij zich richtte op participatie van zowel asielzoekers als autochtonen. Dit unieke bereik is voor zover bekend alleen in Birmingham in zekere

mate geëvenaard door de Welcome LETS, waarin naast asielzoekers ook vluchtelingen participeren. Hier worden onder andere lessen en workshops Engels en andere vreemde talen, dans, muziek, gymnastiek en multimedia gegeven (Government of Birmingham 2004). Hieronder zullen we ons echter beperken tot een uitgebreide bespreking van de ruilkring LETS Circle Woudrichem.

De LCW werd in 2000 gestart naar aanleiding van de komst van een asielzoekerscentrum in Woudrichem, een plaats in het zuiden van Nederland met 14.000 inwoners, waar zowel autochtonen wonen die er geboren en getogen zijn als ook 'import' autochtonen. Het asielzoekerscentrum in Woudrichem was drieënehalf jaar gevestigd op de boot 'Embrica Marcel', waarop 250 asielzoekers verbleven. Uit gesprekken met asielzoekers bleek dat er behoefte was aan contacten met de lokale bevolking en aan activiteiten. Asielzoekers mogen tijdens de aanvraagprocedure voor een verblijfsvergunning nauwelijks activiteiten ontplooiën. Wel was er de mogelijkheid om een ruilkring op te zetten. Op deze manier zouden ze nieuwe contacten en een zinvolle tijdsbesteding kunnen krijgen. Men besloot om een Local Exchange Trading System (LETS) te starten, wat inhoudt dat deelnemers producten en diensten ruilen tegen een lokaal fictief betaalmiddel.

De doelstellingen van het LCW project waren voor asielzoekers het verschaffen van een zinvolle tijdsbesteding en activiteiten, de opbouw van contacten met de lokale bevolking, het bieden van een oriëntatie op Nederlandse samenleving en taal en ten slotte het vergroten van hun bestedingsvermogen. Voor de lokale bevolking was het doel om in contact te komen met asielzoekers om te leren over andere culturen en vooroordelen te verminderen (Van Wanrooy e.a. 2003: 13).

Dit onderzoek kijkt naar de rol die het LCW project gespeeld heeft bij het leggen van contacten tussen asielzoekers en autochtone Nederlanders. Er wordt gekeken naar de potentiële waarde van de LETS als tijdsinvulling en als participatie- en integratiemogelijkheid voor asielzoekers. Het onderzoek had een evaluatief karakter omdat het asielzoekerscentrum al opgeheven was voordat dit onderzoek plaats vond. Gedurende de periode juli-december 2004 zijn onderzoeksgegevens verkregen door middel van literatuuronderzoek van wetenschappelijke en beleidsdocumenten en het afnemen van semi-gestructureerde interviews. Deze interviews zijn uitgevoerd met 17 ex-bewoners van het asielzoekerscentrum die op dat moment op diverse plekken in Nederland woonden en met 17 autochtone bewoners van Woudrichem en omstreken die deelnamen aan de LCW, inclusief de initiatiefnemers. De interviews hebben bij mensen thuis plaatsgevonden, waar andere leden van het desbetreffende huishouden zich ook vaak aansloten bij het gesprek. Bij de dataverzameling is er rekening gehouden met ervaringen uit het verleden van sommige asielzoekers. Om het vertrouwen te winnen van de respondenten is er gekozen voor het maken van aantekeningen in plaats van het gebruik van een tape-recorder. Na de interviews zijn de aantekeningen zo spoedig mogelijk uitgewerkt. Voor de data-analyse is gebruik gemaakt van een matrix, welke als basis diende om patronen te ontdekken over de aard van de betrokkenheid onder deelnemers en de waarde van de LCW voor hen. Op basis hiervan is een typologie ontwikkeld waar later in dit artikel aandacht aan besteed wordt.

Alvorens we dieper ingaan op de integratieve rol van de LCW, zullen we eerst kijken naar wat de literatuur ons vertelt over het leggen van interetnische contacten en projecten ter bevordering van het hieraan gerelateerde sociaal kapitaal.

2. Interetnische contacten en sociaal kapitaal

Bij het tot stand komen van contacten tussen asielzoekers en autochtonen spelen reciproque vertrouwensrelaties een grote rol. Hierbij zijn het de relaties tussen individuen in een netwerk, die een hulpbron zijn; het zogenaamde sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal is een populair onderwerp voor vele wetenschappers (o.a. Bourdieu 1992, Coleman 1988, Lin 2000), waarvan ook overzichtstudies (o.a. Field 2003 en Chan e.a. 2006) beschikbaar zijn. In deze studie beperken we ons echter tot Putnam's visie op sociaal kapitaal. Putnam (1993: 19) ziet sociaal kapitaal als een vrij concrete investering van individuen die een meerwaarde voor de groep oplevert. Sociale contacten kunnen namelijk de productiviteit van individuen en groepen beïnvloeden, waarbij het gaat om wederkerige vertrouwensrelaties. Er is een algemene aanname dat weinig sociaal kapitaal mensen minder gelukkig, minder gezond en minder welvarend maakt. Bovendien zouden mensen dan minder opgewassen zijn tegen misdaad en onveiligheid. Een dergelijke lage graad van sociaal kapitaal in de Amerikaanse samenleving wordt door Putnam (2000: 183- 284) toegeschreven aan sociaal-culturele veranderingen zoals privatisering van de vrije tijd waarbij elektronisch vermaak een steeds grotere rol speelt; een toenemend aantal huishoudens, waar meer leden betaald of onbetaald werk verrichten; en de grote fysieke afstand tussen werk en wonen. Om bovenstaande ontwikkelingen te analyseren maakt Putnam (2000) een onderscheid tussen overbruggend en samenbindend sociaal kapitaal, dat in de praktijk in allerlei combinaties voorkomt. Overbruggend sociaal kapitaal bestaat uit de contacten met leden van andere sociale groepen, bijvoorbeeld de sociale relaties tussen leden van verschillende etnische groepen. Het gaat hierbij vaak om zwakke verbindingen. Dit kapitaal verbindt mensen met bekenden die zich in andere netwerken bewegen. Contact met een ander netwerk kan goed zijn voor de verspreiding en het krijgen van informatie en het verbinden van mensen aan externe hulpbronnen zoals arbeid. Overbruggende netwerken zijn heterogeen en naar buiten gericht en kunnen zo sociale scheidslijnen zoals klasse, etniciteit, religie, gender en leefstijl overbruggen. Samenbindend sociaal kapitaal staat voor sterke sociale bindingen tussen mensen van gelijke afkomst en uit dezelfde sociale groep, waar wederzijds vertrouwen, solidariteit en steun van belang is. Samenbindend sociaal kapitaal kan sociale stratificatie ten opzicht van andere sociale groepen versterken (ibid.: 22, 358).

Sociale netwerken en wederkerigheid worden vaak in één adem genoemd. Er is echter nauwelijks overeenstemming over het verband tussen deze twee. Wederkerigheid verwijst volgens Komter e.a. (2000: 32) naar een proces waarin een voorwerp of dienst wordt uitgewisseld om netwerken te ontwikkelen en te behouden. Wederkerige uitwisseling van zowel materiële (goederen) als immateriële zaken (hulp, diensten) is de basis voor het netwerk van duurzame sociale bindingen, waarbij mensen op elkaar betrokken raken en zich moreel aan elkaar verplichten. Putnam (2000: 20-

21) ziet echter de causale relatie tussen netwerk en wederkerigheid als volgt. Netwerken kweken normen van wederkerigheid. Putnam stelt dat normen van wederkerigheid *worden bevorderd door* sociale netwerken, terwijl Komter e.a. (2000) beweren dat wederkerigheid de totstandkoming van sociale netwerken *bevordert*.

Wederkerigheid staat voor de uitwisseling tussen twee partijen. Er is pas sprake van enige gelijkwaardigheid wanneer beide partijen in een uitwisselingsrelatie zowel rechten als plichten hebben en zaken van ongeveer gelijke waarde uitwisselen. Hulpbronnen, vrijheid of behoeften van geveer en ontvanger kunnen echter van elkaar verschillen, wat afhankelijk kan zijn van bestaande machtsrelaties (Komter 2003: 75-76, 93). Als we bij de reciproque relaties de sociale afstand en de duur van de wederkerige handeling betrekken zijn er twee voor deze studie relevante soorten reciprociteit te onderscheiden, namelijk gebalanceerde en gegeneraliseerde reciprociteit. Gebalanceerde reciprociteit betreft vaak de uitwisselingsvorm tussen directe gelijkwaardige relaties met de verwachting van een onmiddellijke teruggave binnen een afgebakende en afzienbare tijdsperiode. Dit is typisch voor handelstransacties waarbij de een wat aanbiedt dat de ander wil hebben en dat koopt met geld zoals aan de kassa in een supermarkt. Bij gegeneraliseerde reciprociteit, ook zwakke of onbepaalde reciprociteit genoemd, is er geen strikte verplichting tot teruggeven op korte termijn, maar wel over een langere periode. Een dergelijke reciproque relatie is typisch voor families en intieme sociale relaties. Een voorbeeld van gegeneraliseerde reciprociteit is een cadeau, waarbij verwacht wordt dat als de gelegenheid zich voordoet er aan de ander ook een cadeau gegeven wordt (Sahlins 1972: 195).

Vertrouwen is ook een belangrijk onderdeel van sociaal kapitaal daar het leden van een netwerk in staat stelt om effectiever te handelen (Putnam 1993: 56). In het verlengde van Putnams indeling van sociaal kapitaal, maken Poulsen en Svendsen (2005) het onderscheid tussen samenbindend en overbruggend vertrouwen. Samenbindend vertrouwen verwijst naar vertrouwen onder personen die lid zijn van dezelfde gemeenschap, terwijl overbruggend vertrouwen refereert aan vertrouwen in niet-leden van het persoonlijke netwerk. Vertrouwen kan worden vergeleken met een smeermiddel voor verschillende sociale transacties. Mensen moeten elkaar bij samenwerking kunnen vertrouwen; ze verwachten niet te worden uitgebuit of bedonderd, maar wat voor het samenwerken terug te krijgen (Field 2003: 62). Zo kan een sterk sociaal vertrouwen tussen buurtbewoners een positieve bijdrage leveren aan het uitbouwen van sociaal kapitaal (WRR 2005: 162).

Over de causale relatie tussen vertrouwen en samenwerken zijn er verschillende benaderingen. Vertrouwen kan namelijk worden opgevat als voorwaarde voor (Field 2003: 55; Komter 2003: 136) én als resultaat van samenwerking (Gambetta 1988: 226). Lang (1994: 81), die beide zienswijzen combineert, zegt hierover: 'LETS runs on trust but it is not necessary for people to trust each other when they join. For the system builds up the necessary trust, and as people trade their trust in each other increases.'

Vertrouwen is een dynamisch concept: een persoon kan iemand op een bepaald moment vertrouwen, maar deze gevoelens kunnen met de tijd afnemen of juist toenemen (cf. Bijlsma-

Frankema en Costa 2005: 263). Vertrouwen is niet alleen gebaseerd op face-to-face relaties, het kan ook kenmerkend zijn voor instituties en groepen. In dit verband onderscheidt Giddens (1990) twee typen vertrouwen. De eerste vorm is interpersoonlijk vertrouwen, dat kan ontstaan dankzij ontmoetingen tussen individuen. Door ontmoetingen worden ze bekenden van elkaar, wat de basis vormt voor een groeiend vertrouwen in elkaar. Het tweede type is institutioneel vertrouwen. Deze vorm betreft het vertrouwen in abstracte systemen en veronderstelt geen ontmoetingen met individuen die hier verantwoordelijk voor zijn (Giddens 1990: 34, 83). Luhmann (1988: 102) noemt het institutionele vertrouwen 'confidence' en het interpersoonlijke vertrouwen 'trust'.

Putnam gaat er vanuit dat reciproque vertrouwensrelaties in de hedendaagse Amerikaanse samenleving geërodeerd zijn. Het opnieuw bouwen van sociale netwerken - een stapsgewijs en cumulatief proces - is afhankelijk van toegewijde sociale leiders en de creatie van nieuwe plekken waar mensen elkaar kunnen treffen en herkennen, praten en relaties aan kunnen gaan (Putnam en Feldstein 2003: 286). Een typisch voorbeeld van deze processen is terug te vinden bij het LCW project. Bij het uitwisselen van goederen en diensten waren contact, wederkerigheid en vertrouwen belangrijke aspecten om de verschillende groepen aan elkaar te binden. Hieronder wordt de dynamiek en werking van het LCW verder uitgewerkt.

3. Ruilkringen

Het LCW project is voor een groot deel gebaseerd op principes van een LETS kring. LETS is een internationale term voor een systeem waar producten en diensten uitgewisseld worden. Voorbeelden hiervan zijn de uitwisseling van groenten, tweedehands fietsen, klussen of oppassen. De uitwisselingen gebeuren in ruil voor LETS-eenheden, een lokale ruileenheid. Deze LETS-eenheid kan alleen door leden van de LETS kring worden gebruikt. Bij een transactie wordt het aantal LETS-eenheden door de LETS administratie op de persoonlijke rekeningen bij- of afgeschreven. Door het gebruik van een lokale ruileenheid ontstaat een flexibel systeem dat directe ruil; punten kan gezien worden als een uitgestelde uitwisseling, waarbij iemand erop vertrouwt dat hij later iets terug zal krijgen. De invoering van een puntensysteem is flexibeler systeem dan directe ruil, maar het ruilmiddel moet wel vertrouwd worden door de deelnemers (Hoeben 2003: 7-8).

De eerste LETS kring is in 1983 gestart in Canada als reactie op de lokale werkloosheid. Ondertussen zijn er wereldwijd veel LETS kringen operationeel (Hoeben 2003: 1). Onderzoek gedaan naar LETS kringen (o.a. Hoeben 2003; Williams 1996) laat zien dat LETS kringen een economische en sociale impact hebben op het leven van de deelnemers. Zo verwachtte Linton, de oprichter van de eerste LETS kring, dat een LETS kring de lokale handel een impuls zou geven aangezien het mogelijkheden schept voor mensen met weinig mogelijkheden in de conventionele economie (Williams e.a. 2001). Deelname aan een LETS kring kan sociale uitsluiting voorkomen. Zo worden LETS gezien als een moderne variant van lokale solidariteit (Komter 2003:181), waarbij deelnemers het gevoel hebben iets goeds te doen voor de gemeenschap (Seyfang 1997: 1). Bovendien geeft

deelname mensen zelfvertrouwen, omdat ze hun waarde kunnen tonen in hun activiteiten (Williams en Windebank 1999: 108-109). LETS kringen geven deelnemers ook toegang tot een direct steunsysteem en creëren de mogelijkheid om mensen uit de omgeving te leren kennen (Hoeben 2003: 2). Het is echter de vraag in hoeverre deze algemene onderzoeksconclusies ook van toepassing zijn op de Lets Circle Woudrigem. Het LCW project onderscheidt zich namelijk van andere LETS op verschillende punten.

De doelstellingen van het LCW project waren voor asielzoekers het verschaffen van een zinvolle tijdsbesteding en activiteiten, de opbouw van contacten met de lokale bevolking, het bieden van een gelegenheid tot oriëntatie op Nederlandse samenleving en taal en ten slotte het vergroten van hun bestedingsvermogen. Voor de lokale bevolking was het doel om in contact te komen met asielzoekers om te leren over andere culturen en vooroordelen te verminderen (Van Wanrooy e.a. 2003: 13). Het opstarten en de instandhouding van het project werd financieel mede mogelijk gemaakt door sponsors, de lokale overheid en kerkelijke organisaties. Voor het organiseren van activiteiten waren er diverse teams van LCW-vrijwilligers (50 in totaal) en een managementgroep. De deelnemers van de LCW onderhielden onderling veel contact, maar tegelijkertijd ging men ook contact met de buitenwereld aan. Zij beschikten zowel over samenbindend als over overbruggend sociaal kapitaal.

Sociale activiteiten en ruilhandel waren de twee belangrijkste zaken binnen de LCW kring. Bij de ruilhandel werd als LETS-eenheid de Druppel gebruikt. In de drie operationele jaren hebben er 5100 transacties plaatsgevonden en is er voor 244.000 Druppels aan diensten en goederen verhandeld (Van Wanrooy e.a. 2003: 23). Naast de ruilhandel stonden de sociale activiteiten centraal binnen de LCW. Het doel van de diverse evenementen was om de contacten en de ruil tussen de deelnemers te faciliteren. In mei 2001 is het LETS-huis in het centrum van Woudrichem, waar veel activiteiten – zoals een discussieavond, taalles, en een crèche - georganiseerd werden geopend. Dit huis met voorzieningen zoals een winkel en een koffieruimte is de centrale plek van de LCW geworden.

In de loop van de tijd heeft de LCW vier fases gekend waarin de transactionele verbindingen een ander karakter kregen. Hieronder worden deze afzonderlijke fasen van de ruilhandel besproken.

Fase een: eenvoudige ruil

In het begin boden asielzoekers voornamelijk diensten aan en kwamen dan bij autochtone particulieren thuis aan het werk. De autochtonen boden echter op hun beurt minder diensten aan. Een autochtone deelnemer kwam aan Druppels door producten zoals tweedehands spullen aan te bieden. De meeste transacties vonden plaats tussen asielzoekers en autochtonen, terwijl er onder de lokale bevolking onderling en de asielzoekers onderling nauwelijks transacties plaatsvonden. Asielzoekers verdienden in deze eerste fase voornamelijk Druppels en de autochtone deelnemers gaven ze voornamelijk uit. Deze scheve verhouding leidde tot fase twee.

Fase twee: wisselen en winkelen

Het gevolg van de hierboven geschetste fase is dat de ruilhandel langzaam stagneerde. Asielzoekers konden hun Druppels moeilijk uitgeven en het lukte autochtonen moeilijk om Druppels te verdienen. Deze situatie gaf aanleiding tot het zoeken naar een oplossing om de handel een impuls te geven (Van Wanrooy e.a. 2003: 14). De druppeluitgevers die moeilijkheden ondervonden om zelf producten en diensten aan te bieden (voornamelijk autochtonen) konden hun negatieve saldo afkopen met euro's. Daarnaast werd er voor de druppelverdieners in 2001 een LETS winkel geopend, een nieuwe mogelijkheid om Druppels te kunnen uitgeven. Dankzij een wisselfonds kon de LETS winkel onder andere telefoonkaarten en buitenlands voedsel aanschaffen bij andere winkels. In deze tweede fase werd het transactiemodel beter afgestemd op de behoeften van asielzoekers en autochtonen.

Fase drie: bedrijven en non-profit instellingen

Hoewel enkele vrouwen wekelijks over de vloer kwamen, waren de klussen voor mannen vaak incidenteel. De vraag naar diensten nam namelijk af omdat er te weinig autochtone particulieren waren om asielzoekers mee in contact te brengen. Hoewel er minder vraag was naar diensten, bleef het aanbod onverminderd bestaan. De LETS winkel was een geliefde plek geworden om Druppels uit te geven. De LCW heeft toen besloten om bedrijven te laten deelnemen aan de LCW. Bij deze bedrijven zijn twee mogelijkheden gecreëerd; stageplekken en gesponsorde arbeid. Een stageplek gaf asielzoekers de kans om te werken bij een bedrijf als dat bedrijf iemand ook wilde opleiden. De tweede manier was het aanbieden van gesponsorde arbeid bij lokale non-profit instellingen. De LCW betaalde hierbij een Druppelvergoeding aan de asielzoekers (Van Wanrooy e.a. 2003: 18-20).

Fase vier: eindfase

Op 1 maart 2003 werd het asielzoekerscentrum Woudrichem gesloten, wat zorgde voor een afname van deelnemers. Het organiseren van de LCW-activiteiten kwam op een laag pitje te staan. Toch is besloten om de LCW in afgeslankte vorm voort te zetten tot 2005. Het LETS-huis was immers tot dat jaar beschikbaar. Asielzoekers die in de buurt van Woudrichem konden blijven wonen en asielzoekers uit andere asielzoekerscentra konden blijven deelnemen. De LCW ging op kleinere schaal door en er werden nog enkele discussieavonden en een barbecue georganiseerd. In maart 2005 zijn de activiteiten van de LCW uiteindelijk formeel beëindigd.

De LCW kan worden vergeleken met algemene bevindingen over LETS kringen. Bij de LCW is de komst van asielzoekers de directe aanleiding geweest voor het opstarten van een LETS kring. Hoewel de meeste LETS langzaam van start gaan, mobiliseerde de LCW in korte tijd veel vrijwilligers en deelnemers. In de verschillende fases van de LCW zien we een scheefgroei tussen vraag en aanbod, wat volgens Hoeben (2003: 12-13) vaker voor komt bij LETS. Om de ruilactiviteiten een push te geven wordt een wisselfonds geïntroduceerd waarmee deelnemers hun Druppelschuld konden afkopen. Bovendien werden er naast het maatschappelijk middenveld ook bedrijven en non-

profitinstellingen betrokken. De LCW organisatie manifesteert zich als een flexibele organisatie, die zich kan aanpassen aan veranderende omstandigheden. Hierbij wordt een procesmatige aanpak gehanteerd.

4. Deelnemende asielzoekers

De contacten tussen de asielzoekers onderling waren vóór de start van het LCW project beperkt. Er was weinig behoefte aan contacten aangezien iedereen meer met zijn of haar eigen problemen bezig was. Bovendien werd het onderlinge contact bemoeilijkt door taal- en cultuurverschillen, zowel bij asielzoekers onderling als tussen Nederlanders en asielzoekers. Vóór het LCW project vertrouwden asielzoekers elkaar onderling vaak niet. De geïnterviewde asielzoekers beschrijven dit als een situatie van wantrouwen, hetgeen zich uitte in ruzies en problematische situaties. Het geringe wederzijdse contact bleek samen te gaan met geen of een lage mate van gebalanceerde reciprociteit.

Gedurende de pre-projectfase waren contacten van de geïnterviewde asielzoekers met autochtonen evenmin frequent. De asielzoekers verwezen hierbij naar de afstandelijke houding van de autochtonen. Zij vertellen over het gebrek aan vertrouwen van autochtonen in asielzoekers en dat autochtonen bang waren. Kortom, in het begin was het interpersoonlijke vertrouwen bij asielzoekers onderling en tussen asielzoekers en autochtonen nauwelijks aanwezig.

Bij het opzetten van het LCW project traden de Engels- en Spaanssprekende asielzoekers op als intermediair tussen de asielzoekers en de autochtonen. Hier werden ideeën en behoeften uitgewisseld. Uit deze groep 'vertalers' zijn enkele mensen betrokken geraakt bij het LCW project. Zo geeft een asielzoeker bijvoorbeeld aan dat hij LETS-klassen ging doen met een groepje dat elkaar al kende. De eerste indruk en verwachtingen over de ruilhandel wisselden per persoon. De meeste asielzoekers vonden het erg leuk om iets voor anderen te doen, juist omdat men weinig ondernam in het asielzoekerscentrum. De asielzoekers die konden communiceren met autochtonen en met andere asielzoekers, hebben hun contacten uitgebreid gedurende het verloop van het project. Na enkele weken ontstond steeds meer wederzijds vertrouwen tussen autochtonen en asielzoekers

Naast deze algemene bevindingen zijn er eveneens verschillen gevonden tussen de deelnemers, welke in een ideaaltypische vorm neergezet zijn. Hierbij erkennen we dat personen in werkelijkheid kenmerken van verschillende typologieën kunnen hebben, maar dat een duidelijk patroon domineert. Met deze typologieën kan aangetoond worden dat de LCW als netwerk bij uitstek overbruggend kan werken gegeven de verschillende functies en behoeften het kan vervullen. Hieronder zal de volgende typologie behandeld worden: de zakelijke werker, de socializer, de relationele werker en de verantwoordelijke.

4.1 De zakelijke werker

'Ik werd lid, omdat dat de enige manier was om te werken. Het is moeilijk om altijd thuis te zitten, een man hoort werk te hebben. Het fijne aan werk is dat je bezig bent.

Van de Druppels kocht ik spullen, zoals een tweedehandse videocamera.' (Armeniër, 35 jaar)

De drijfveer van de zakelijke werkers – vijf van de geïnterviewde personen - om deel te nemen aan de LCW was de mogelijkheid om te werken. Dit bood hen meer mogelijkheden om spullen te krijgen. Men vindt echter Druppels gedoe en had liever euro's gekregen. Deze asielzoekers zagen de LCW als een uitzendbureau dat zorgt voor werk en bemiddeling. De zakelijke werkers gingen aan de slag bij particulieren en liepen stage bij bedrijven in de omgeving, maar waren bang dat autochtonen misbruik van hen zouden gaan maken. De zakelijke werker zag het contact met autochtonen als iets zakelijks en streefde naar de vorming van zwakke banden met autochtonen. Voor zakelijke werkers was de LCW, waar ze een sterk institutioneel vertrouwen in hebben, een manier om tot gebalanceerde reciprociteit te komen. De LCW heeft beide groepen voordeel gebracht; autochtonen nemen deel omdat ze goedkope arbeid nodig hebben en asielzoekers doen mee omdat ze spullen willen kopen.

De zakelijke werker kwam voornamelijk in aanraking met autochtone particulieren en bedrijven. Dankzij de afwisselende klussen kreeg de zakelijke werker diverse contacten met de lokale bevolking en bedrijven, welke voorheen erg beperkt waren. De zakelijke werkers waren minder gericht op persoonlijk contact met andere asielzoekers of met autochtonen. Hierbij speelde de vorming van zwakke banden een belangrijke rol.

4.2 De socializer

'LCW heeft mij geholpen met het leren van de Nederlandse taal. Er waren uitstapjes, muziekavonden en een weekend, waar we bij geweest zijn. LETS lijkt op familie. Het LETS huis is als een thuis waar het gezin samenkomt. Er was écht contact samen! Nel [een van de initiatiefnemsters] helpt asielzoekers en maakt ze rustig. Nederlanders hebben een grote mond, maar nu gingen ook hun ogen open.' (man, 37 jaar en vrouw, 35 jaar uit voormalig Joegoslavië)

Voor de socializer - drie van de geïnterviewde asielzoekers - was de drijfveer om deel te nemen de mogelijkheid om meer mensen te leren kennen. Deze groep asielzoekers wilde iets ondernemen en zich vrijer voelen. De groepsactiviteiten van de LCW vormden een mooie gelegenheid om autochtonen te ontmoeten en zo wat steun te kunnen krijgen. Zij zagen Woudrichem als een thuis en de LCW als een mogelijkheid tot ontspanning en de opbouw van een nieuw netwerk. Deze asielzoekers raakten bevriend met autochtone deelnemers en leerden ook andere asielzoekers beter kennen. In andere woorden, de socializers ontwikkelden sterke sociale banden en interpersoonlijk vertrouwen met andere deelnemers. Ze leerden de Nederlandse taal en kregen meer te weten over de Nederlandse cultuur en tradities.

Voordat ze gingen deelnemen aan de LCW hadden sommige socializers al contacten met kennissen buiten hun eigen groepje. Op dat moment was er vertrouwen in de autochtone initiatiefnemers van LCW gegroeid. De socializers leerden via de activiteiten van de LCW zowel autochtonen als asielzoekers beter kennen, wat soms resulteerde in afspraken buiten de LCW-activiteiten om.

4.3 De relationele werker

‘Ik werk met mijn hart, niet voor geld. Druppels zie ik als iets extra’s. Werken is fijn om te doen omdat de tijd makkelijk voorbij gaat. Als je werkt weet je wat je moet doen, druk zijn is goed want je kunt je energie ergens in kwijt. Ook het contact via LETS is leuk. Ik voelde me weer normaal.’ (Irakese moeder, 45 jaar)

Voor relationele werkers - vijf van de geïnterviewde asielzoekers - was de LCW een alles in één oplossing. De drijfveer van de relationele werker om deel te nemen, was voor hun eigen welzijn. Werken kan therapeutisch voor hen zijn; het houdt hen bezig en zorgt zo voor afleiding. Relationele werkers hadden behoefte aan persoonlijk contact tijdens het werk en de georganiseerde sociale LCW activiteiten. De relationele werker heeft naast gebalanceerde reciprociteit ook gegeneraliseerde reciprociteit ervaren, omdat de LCW niet alleen werk biedt, maar ook hulp en steun op een later moment. De relationele werker had vertrouwen in het project en vrijwilligers. Hij/zij heeft veel persoonlijke contacten ontwikkeld, die vaak hebben geresulteerd in sterke banden met de omgeving.

De relationele werkers hebben voornamelijk sociale banden ontwikkeld met autochtonen en zorgden in een latere fase van het project voor een link met non-profit organisaties. De contacten met asielzoekers werden gekenmerkt door zwakke of sterke banden met zowel asielzoekers als autochtonen tijdens de LCW-activiteiten. De band met enkele autochtonen werd persoonlijker en heeft zich tot een vriendschap ontwikkeld.

4.4 De verantwoordelijke

‘Tegenwoordig is iedereen met zichzelf bezig. Afhankelijkheid van geld maakt mensen koud. Het leven gaat om méér dan geld. Je moet niet te zakelijk praten over tijd of geld, dat doe je met vreemden. Bij LETS doe je gewoon dingen gratis voor elkaar en je bent elkaar dankbaar. Via LETS konden asielzoekers dingen leren.’ (Man, 39 jaar uit Azerbeidzjan)

Voor de verantwoordelijken - vier van de geïnterviewde asielzoekers - was de LCW een soort roeping. Ze zijn overtuigd van het belang van LETS voor andere asielzoekers, waarbij ze de leefomstandigheden van asielzoekers op de boot willen verbeteren. LETS heeft volgens hen culturen bij elkaar gebracht en vormde een brug tussen autochtonen en asielzoekers waardoor asielzoekers hun

netwerk kunnen uitbreiden. De verantwoordelijke heeft zijn best gedaan om de LCW zo goed mogelijk te laten functioneren en fungeerde soms als spreekbuis voor de asielzoekers van de boot. Ze vinden het LETS concept uniek en hebben gegeneraliseerde reciprociteit ervaren, te danken aan de meerwaarde van de LCW dat (ten opzichte van gewoon werk) veel hulp en steun oplevert. Het vertrouwen dat de verantwoordelijke heeft in de LCW is overwegend institutioneel van karakter. Verantwoordelijken hadden doorgaans een institutioneel vertrouwen in het project en hebben nieuwe leden geworven en interesseerden buitenstaanders voor het project. Ze hebben hierdoor veel zwakke banden ontwikkeld.

De verantwoordelijke functioneerde als brug tussen het autochtone netwerk van deelnemers en de asielzoekers. De verantwoordelijke was onderdeel van diverse netwerken; hij was een actieve vrijwilliger in de organisatie én een asielzoeker. Door zijn banden met zowel asielzoekers als autochtonen droeg hij/zij bij aan de ontwikkeling van wederzijdse contacten. Bovendien won de verantwoordelijke het vertrouwen van beide groepen en ontstonden er met diverse deelnemers sterke banden. Voor een overzicht van de belangrijkste typologiekenmerken zie tabel 1.

Tabel 1. Kenmerken van deelnemende asielzoekers

	Zakelijke werker	Socializer	Relationele werker	Verantwoordelijke
<i>Aard binding</i>	Zwak	Sterk	Sterk	Zwak
<i>Aard reciprociteit</i>	Gebalanceerd	Gegeneraliseerd	Gegeneraliseerd	Gegeneraliseerd
<i>Aard vertrouwen</i>	Institutioneel	Interpersoonlijk	Interpersoonlijk en institutioneel	Institutioneel
<i>Drijfveer</i>	Financiële vooruitgang	Interculturele ontmoeting	Bezig zijn	Positieveverbetering asielzoekers

In het kort, de verschillende typen deelnemende asielzoekers vonden binnen de LCW een zinvolle tijdsbesteding die ook participatie- en integratiemogelijkheden in de lokale samenleving creëerde. Voor de start van het LCW hadden de asielzoekers weinig tot geen samenbindend sociaal kapitaal. Slechts enkele Engels- en Spaanssprekende asielzoekers legden in die periode contacten met autochtonen, maar wel beperkt. Toen het project startte waren het deze asielzoekers die de aanwezige contacten in de lokale gemeenschap uitbreidden en negatieve houdingen van diverse autochtonen deden omslaan. Zij zorgden voor de opbouw van het overbruggend sociaal kapitaal tussen de asielzoekers van het asielzoekerscentrum op de boot en de autochtonen. Het overbruggend en samenbindend sociaal kapitaal binnen de LCW nam derhalve toe dankzij de socializers. Sommige van hen spraken zelfs buiten de LCW-activiteiten af met andere deelnemers.

5. Autochtone deelnemers

Voor de uitvoer van het LCW project was er onder autochtonen en asielzoekers nauwelijks contact. Slechts een paar van de geïnterviewde autochtonen had al contact met asielzoekers, maar er was slechts weinig onderling vertrouwen opgebouwd. Autochtone deelnemers, die actief zijn op kerkelijk of cultureel gebied, vertellen over de aanwezige netwerken in de regio. Hier kennen veel mensen elkaar van gezicht, wat doorgaans als positief ervaren wordt. Naast deze zwakke banden waren er ook sterke banden onder de autochtone deelnemers. Vóór de start van het LCW project hadden diverse autochtonen redelijk wat begrip voor de situatie van asielzoekers, terwijl een ander deel in het begin een argwanende houding aannam.

Verschillende geïnterviewde autochtonen hadden vóór de start van het LCW project al contact met asielzoekers door hun inzet bij de taallessen. Gedurende die periode was er nauwelijks sprake van contacten tussen asielzoekers en autochtonen. Diverse autochtonen hebben uit hun eigen netwerk actieve deelnemers geworven, die zich hebben ingezet om asielzoekers te overreden om te participeren. Autochtonen zijn vervolgens via-via en door schriftelijke communicatie op de hoogte gebracht van het LCW project, maar de rol van de lokale media en de kerken mogen niet onvermeld blijven.

Er waren autochtone deelnemers, die aangaven dat ze een beetje bang voor de asielzoekers waren, maar dat ze het voordeel van de twijfel verdienden. Een ander deel stond gelijk open voor de asielzoekers daar zij vonden dat de asielzoekers bij de lokale gemeenschap hoorden. Naast deze algemene bevindingen zijn er eveneens verschillen gevonden tussen de deelnemers, wat tot uiting komt in de volgende typologie; de sympathisant, idealist, vrijwilliger en pragmatist.

5.1 De sympathisant

‘Zonder asielzoekers had ik niet meegedaan met zo’n systeem’. Ik wilde asielzoekers een helpende hand bieden, daar hoefde ik geen Druppels voor te krijgen. Ik had al contact met asielzoekers, maar voor andere Nederlanders was LETS de ideale aanleiding is om ook met hen in contact te komen. Ik was maar zijdelings betrokken bij LETS en vond het vooral leuk om geïnformeerd te worden.’ (autochtone man, 63 jaar)

Sympathisanten - vier van de geïnterviewde personen - waren lid van het project uit steunbetuiging. Ze hebben affiniteit met asielzoekers en waarderen het project omdat het zich inzet voor deze asielzoekers. Vaak had de sympathisant al contact met de asielzoekers gedurende de pre-projectfase. Hiermee zonden ze een signaal uit dat dit contact heel gewoon is en vervulden zo een voorbeeldfunctie. Hoewel sympathisanten minder actief participeerden dan andere autochtonen, doen ze wel regelmatig mee met activiteiten. Er is vooral sprake geweest van gegeneraliseerde reciprociteit; sympathisanten wilden asielzoekers niet laten werken maar hen steunen. Sympathisanten hebben een direct en interpersoonlijk vertrouwen in asielzoekers. Hun deelname wekte bij andere autochtonen

vertrouwen op, omdat ze geïnteresseerde personen over de drempel hielpen om mee te doen. Met het LETS principe hebben ze echter niet zoveel op. De sympathisant heeft vooral sociale banden opgebouwd met asielzoekers, maar nauwelijks met autochtone deelnemers.

5.2 De idealist

‘Het project is opgestart voor asielzoekers, LETS bood een oplossing voor de behoefte aan werk. Asielzoekers wilden iets doen en ze genoten van de contacten. Asielzoekers kunnen net als iedereen iets terugdoen. Met LETS ontstond er een balans, LETS is geen liefdadigheid. LETS draagt uit dat niet alles voor niets is. Ook denkt ik dat het fijn is om ergens zelf voor te kunnen werken, het geeft asielzoekers eigenwaarde.’ (autochtone vrouw, 43 jaar)

De idealisten - vijf van de geïnterviewde personen - voelden zich aangesproken door het LETS principe, omdat asielzoekers zo zelfstandig kunnen opereren. De idealist vond het belangrijk dat asielzoekers in de lokale gemeenschap worden opgenomen en de LCW geeft hun hiertoe de kans. De idealist heeft overwegend zwakke banden in de lokale gemeenschap en is via-via in aanraking gekomen met de LCW. Bovendien vonden idealisten de LCW interessant omdat het anders is dan hulpverlening of liefdadigheid; nu doe je samen iets en er kwam gelijkwaardig contact. De idealist is heel actief geweest binnen de organisatie en heeft gegeneraliseerde reciproque banden met de asielzoekers gekregen. Ondanks het feit dat de idealist niet eerder iets met asielzoekers gedaan heeft, investeerde hij/zij veel tijd in de LCW, daar het instituut het vertrouwen van de idealist geniet. De betrokkenheid bij de organisatie leverde de idealist meer contacten met autochtonen en asielzoekers.

5.3 De vrijwilliger

‘Nederlanders waardeerden het project omdat het wederzijds voordeel opleverde, maar het was moeilijker om mensen te vinden die er ook veel tijd in wilden steken. Het was gezellig om samen dingen te doen met asielzoekers, alleen sommige mensen hadden best veel psychische problemen. Hierdoor moesten de verwachtingen die men van asielzoekers had realistischer worden. Er bestaan toch verschillen tussen mensen.’ (autochtone vrouw, 33 jaar)

Vrijwilligers - vier van de geïnterviewde personen - zijn actieve deelnemers geweest die zich uit medemenselijkheid inzetten. Ze vinden het belangrijk om vrijwilligerswerk te verrichten, bij de LCW en bij andere organisaties. Het werk bij de LCW werd als zinvol ervaren; ze vinden het leuk en belangrijk om samen met andere actieve deelnemers bezig te zijn. Vaak zijn vrijwilligers via de kerk bij de LCW terechtgekomen. Omdat vrijwilligers vaak direct contact met asielzoekers hadden, ontwikkelden ze sterke banden met hen. Ze zetten zich bewust in voor de ander en wilden de ander helpen, of dit nu om asielzoekers gaat of om andere groepen maakt daarbij weinig uit. Er is hier sprake

van gegeneraliseerde wederkerigheid; het contact was belangrijker dan iets terugkrijgen voor de inzet. Het draaide bij de vrijwilliger om interpersoonlijk vertrouwen. Het instituut LCW is van minder belang. Bovendien zetten ze zich in, omdat andere deelnemers hen erbij gevraagd hebben. Mede dankzij vrijwilligers hebben autochtonen van de bestaande netwerken elkaar beter leren kennen. De vrijwilliger heeft veel persoonlijk contact gehad hebben met de asielzoekers en onbekende autochtonen.

5.4. De pragmatist

‘Ik benaderde LCW omdat ik iemand nodig had voor mijn tuin. Het was erg fijn dat asielzoekers wilden werken, want waar vind je tegenwoordig een Nederlandse man die dat wil doen? Daarnaast betekende werk ook iets voor hen, dus dat geeft ook een goed gevoel. Maar ik was vooral blij dat er iemand was die me kon helpen.’ (autochtone man, 50 jaar).

Voor pragmatisten - vier van de geïnterviewde personen - was de drijfveer om mee te doen aan het LCW project het arbeidsaanbod. Pragmatisten - kleine zelfstandigen en particulieren - hadden namelijk iemand nodig om wat voor ze te doen; er was behoefte aan een extra paar handen. Vaak zijn ze door de media of bekenden geattendeerd op het bestaan van de LCW. In de sociale netwerken van pragmatisten bevonden zich nauwelijks LCW deelnemers, diegene waar ze contact mee hadden waren één à twee asielzoekers die bij hen werkzaamheden verricht hadden. Sommige pragmatisten sloegen bruggetjes voor asielzoekers, door ze in contact te brengen met autochtone collega's. Deelname aan de LCW zien pragmatisten als een win-winsituatie, waarbij beide partijen hun voordeel eruit halen. Daarvoor was het niet nodig om deel te nemen aan de LCW activiteiten. Pragmatisten in de LCW organisatie rekenden erop dat de LCW goed zou kunnen bemiddelen. In andere woorden ze hadden een groot institutioneel vertrouwen in de organisatie. In tabel 2 worden de belangrijkste kenmerken weergegeven van de typologie.

Tabel 2. Kenmerken van deelnemende autochtonen

	Sympathisant	Idealist	Vrijwilliger	Pragmatist
<i>Aard binding</i>	Sterk	Zwak	Sterk	Zwak
<i>Aard reciprociteit</i>	Gebalanceerd	Gegeneraliseerd	Gegeneraliseerd	Gebalanceerd
<i>Aard vertrouwen</i>	Interpersoonlijk	Institutioneel	Interpersoonlijk	Institutioneel
<i>Drijfveer</i>	Steunbetuiging	<i>Empowerment</i> voor asielzoekers	Zinvolle bijdrage leveren	Eigen hulpbehoefte

In het kort, de reeds aanwezige contacten tussen de autochtonen zijn gebruikt om actieve deelnemers te werven. Deze eerste enthousiastelingen - de idealisten en vrijwilligers - hebben zich ingezet om asielzoekers eveneens te laten deelnemen. Deze pogingen om bruggen te slaan vanuit de LCW organisatie is een vorm van overbruggend sociaal kapitaal. Bij alle typen autochtone deelnemers is het overbruggend sociaal kapitaal versterkt, iedereen is namelijk door deelname aan de LCW in contact gekomen met andere autochtone netwerken en asielzoekers. Naast deze ontstane zwakke banden ontwikkelden er zich soms ook sterke sociale banden zoals vriendschappen tussen autochtonen en asielzoekers. Bij idealisten en vrijwilligers is eveneens het samenbindend sociaal kapitaal versterkt. Door deelname aan het project kregen ze namelijk intensiever contact binnen de eigen groep. Los van het leggen van contacten zag men duidelijk dat er ook pragmatische redenen waren om deel te nemen aan de LCW. Voor sommige autochtonen was het makkelijk en goedkoper om klussen gedaan te krijgen via de LCW.

Conclusie

In Woudrichem heeft de LCW ruilkring gezorgd voor een positieve bijdrage aan de lokale gemeenschap door terugkerende ontmoetingen te bewerkstelligen. De ruilhandel was niet het uiteindelijke doel, maar meer een middel tot bekendheid met een ander wat kon uitgroeien tot wederzijdse empathie. Hierbij is het uitwisselen van producten en diensten als een elastiek die mensen bij elkaar brengt en houdt. Het elastiek geeft mensen de mogelijkheid om zwakke of sterke banden met andere deelnemers aan te gaan en zorgt ervoor dat mensen regelmatig met elkaar in contact komen. Deze contacten hebben geleid tot (meer) bezigheden voor vooral asielzoekers. De ruilhandel bij de LCW is een middel geweest om mensen zinvol bezig te kunnen laten zijn en sociaal contact tot stand te brengen. Hierbij was interpersoonlijk vertrouwen tussen deelnemers niet op voorhand noodzakelijk. Een institutioneel vertrouwen in het LETS netwerk kon ook voldoende zijn om deelnemer te worden. Het interpersoonlijke vertrouwen ontwikkelde zich tijdens het reilen en zeilen van de reciproque handelingen, waar de LCW de normen en waarden voor hanteerde.

Door transactionele handelingen en verbindingen kwamen zowel autochtonen als asielzoekers met elkaar in contact. Binnen beide groepen zien we dat er verschillende typen deelnemers met andere drijfveren, individualistisch of gemeenschapsgericht, kunnen samenwerken. De verschillende ontmoetingsplekken, zowel bij mensen thuis als in het LCW huis of in Woudrichem en omstreken, creëerden de mogelijkheid om mensen van verschillend pluimage aan elkaar te koppelen. In andere woorden, de LCW schepte mogelijkheden voor de ontwikkeling van samenbindend en overbruggend sociaal kapitaal tussen vele verschillende mensen en netwerken. Op deze manier worden sociale en politieke structuren en het vermogen van mensen om te handelen met elkaar verbonden waardoor asielzoekers op een meer volwaardige manier deel uit kunnen maken van het sociale weefsel van het bestaan in de lokale samenleving van Woudrichem. Dit maakt het makkelijker om in een latere fase actieve stappen richting Nederlandse samenleving te zetten. De zogenaamde 'wachtkamerperiode' kon

worden voorkomen, omdat talenten niet verspild werden in afwachting van de asielprocedure. Het project voorzag in behoeften aan interactie en bezigheden van met name de asielzoekers. Doordat de organisatie een match maakte tussen vraag en aanbod, werkte het in het voordeel van zowel de asielzoekers als de autochtone deelnemers.

Bij de creatie van diverse directe en indirecte ontmoetingsmogelijkheden tussen verschillende typen asielzoekers en autochtonen spelen sociale leiders c.q. initiatiefnemers een grote rol. Opvallend is dat de LCW het als burgerinitiatief niet alleen redt en hierbij samenwerking aangaat met andere organisaties uit het maatschappelijke middenveld en de private sector. Deze koppelingen creëren een breder draagvlak voor de LCW organisatie maar ook om asielzoekers en autochtonen in hun diversiteit aan elkaar te binden. Het creëert voor alle partijen een betere lokale samenleving waar door middel van contact meer onderling begrip kan ontstaan. Het LCW initiatief is in staat gebleken om verschillende groepen burgers daadwerkelijk te mobiliseren, juist door haar multifunctionele opzet. Het project bood ruimte aan altruïsme én eigenbelang, aan vrijblijvendheid én verplichting, aan individuen én de gemeenschap. Het LETS principe van het LCW project kan op meerdere plaatsen gebruikt worden om asielzoekers te verbinden met de ontvangende samenleving. De initiatieven van de Welcome LETS in Engeland lijken dit te bevestigen.

Noten

* Peer Smets is universitair docent aan de afdeling sociologie van de Vrije Universiteit en houdt zich momenteel bezig met stedelijke problematiek, buurtdynamiek en de multiculturele samenleving. Email: pgsm.smets@fsw.vu.nl

Saskia ten Cate is afgestudeerd in de studierichting Maatschappelijke Vraagstukken en Beleid van de Vrije Universiteit en werkt als onderzoeker bij de Research en Development afdeling van de Architecten Cie te Amsterdam. Email: saskiatenkate@gmail.com

Literatuur

Bijlsma-Franken, K. & A. C. Costa (2005) Understanding the trust-control nexus. *International sociology*, 20(3): 259-282.

Bourdieu, P. (1992) *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Gekozen door Dick Pels. Amsterdam: Van Gennep.

Chan, J., H.-P. To & E. Chan (2006) Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research, *Social Indicators Research*, 75, p. 273-302.

Coleman, J. (1988) Social capital in the creation of human capital, *American Journal of Sociology*, 94: 95-120.

- Coumou, W. (1999) *Inburgeren is maatwerk: maatschappelijke begeleiding in het inburgeringsprogramma*. Utrecht: Forum.
- Desforges, D.M., C.G. Lord, L.R. Shawnam, J.A. Mason, M.D. van Leeuwen., S.C. West & M. Lepper (1991) Effects of structured cooperative contact on changing negative attitudes towards stigmatised social groups, *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(4): 531-544.
- Field, J. (2003) *Social capital*. London: Routledge.
- Gambetta, D. (1988) 'Can We Trust Trust?' In: D. Gambetta (red.) *Trust. Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: Basil Blackwell, p. 224-238.
- Ghorashi, H. (2005) Agents of change or passive victims: The impact of welfare states (the case of the Netherlands) on refugees, *Journal of Refugee Studies*, 18(2): 181-198.
- Giddens, A. (1990) *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Government of Birmingham (2004) *What is the future for refugees?* URL: http://www.birmingham.gov.uk/GenerateContent?CONTENT_ITEM_ID=13367&CONTENT_ITEM_TYPE=0&MENU_ID=5359 (15 december 2006)
- Granovetter, M. (1973) The strength of weak ties, *American Journal of Sociology*, 78(6): 1360-1380.
- Hoeben, C. (2003) *LETS be a community. Community in Local Exchange and Trading Systems*. PhD thesis. ICS. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Klaver, J., S. Mateman & E. Tromp (2005) *Vluchtelingenwerk Integratiebarometer. Een onderzoek naar integratie van vluchtelingen in Nederland*. Amsterdam: Regioplan.
- Komter, A. (2003) *Solidariteit en de gift. Sociale banden en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Komter, A., J. Burgers & G. Engbersen (2000) *Het cement van de samenleving. Een verkennende studie over solidariteit en cohesie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lang, P. (1994) *Lets work. Rebuilding the local economy*. Bristol: Grover Books.
- Lin, N. (2000) Inequality in social capital, *Contemporary Sociology*, 29(6): 785-795.
- Luhmann, N. (1988) Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. In: D. Gambetta (ed.) *Trust: making and breaking cooperative relations*. Oxford: Basil Blackwell, p. 94-108.
- Portes, A. (1998) Social capital: Its origins and applications in modern sociology, *Annual Review of Sociology*, 24: 1-24.
- Poulsen, O. & G.T. Svendsen (2005) *Love Thy Neighbor: Bonding versus Bridging Trust*. Working Paper 05-7. Department of Economics Aarhus School of Business. URL: http://www.hha.dk/nat/wper/05-7_odpgts.pdf (14 december 2006)
- Putnam, R.D. (2000) *Bowling alone. The collapse and revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

- Putnam, R.D. & L.M. Feldstein (2003) *Better together. Restoring the American Community*. New York, etc: Simon & Schuster.
- Sahlins, M. (1972) *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine-Atherton.
- Seyfang, G. (1997) Examining local currency systems. A social audit approach, *International Journal for Community Currency Research*, 1(1) URL: <http://www.le.ac.uk/ulmc/ijccr/vol1-3/1no1.htm>
- TCOI (Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid) (2004) *Bruggen bouwen. Eindrapport*. Den Haag: SDU.
- Young, I.M. (1990) *Justice and the politics of difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Wanrooy, P. van, A. Mengistu, N. Heidinga & A. Stoopendaal (2003) *Eindverslag Lets Circle Woudrichem*. Woudrichem: LCW.
- WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) (2005) *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Williams, C.C. (1996) The new barter economy. An appraisal of Local Exchange and Trading Systems (LETS), *Journal of Public Policy*, 16(1): 85-101.
- Williams, C.C. en Windebank, J. (1999) The informal sector in the European Union. Mitigating or reinforcing economic exclusion? In: Bader, V.M. (red.) *Citizenship and exclusion*. Basingstoke: MacMillan Press.
- Williams C.C., T. Aldridge, R. Lee, A. Leyshon, N. Thrift & J. Tooke (2001) Bridges into Work? An Evaluation of Local Exchange and Trading Schemes (LETS), *Policy Studies*, 22(2): 119-132.